

תשלומין בתפילת נעילה ובגדרי תפילת נעילה

ביום הכיפורים, לאחר תפילת מוסף, רבים פונים למנוחה, כדי להחליף כוחות לקראת תפילת מנחה ונעילה. לא פעם קורה, שכתוצאה מחולשת התענית, מנוחה [שינה] זו נמשכת [באונס] עד לאחר סיום הצום. ונשאלת השאלה, האם יש תשלומין לתפילת נעילה [ועל כן יש להתפלל במוצאי הצום פעמיים תפילת ערבית], או שאין חיוב תשלומין לתפילת נעילה. כמו כן, יש לעיין האם כאשר לא התפלל תפילת מנחה ונעילה, צריך להשלים את שתי התפילות במוצאי הצום, ולהתפלל שלוש פעמים שמונה עשרה של ערבית, או שעליו להשלים רק תפילה אחת, ולהתפלל רק פעמיים תפילת ערבית. התשובה לשאלות אלו מצריכה בירור בהבנת מהותה של תפילת נעילה, ותשובה לשאלה נוספת, מדוע אין תשלומין לתפילת מוסף, כדלהלן.

תשלומין בתפילת מוסף

א. בתחילת הפרק הרביעי של מסכת ברכות (כו, א) נתבאר יסודות דין תפילת תשלומין: "טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל בשחרית שתיים. [טעה ולא התפלל] שחרית, מתפלל במנחה שתיים. טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתיים". ומבואר בסוגיא, שכאשר משלים את התפילה שחיסר ומתפלל ב' תפילות, התפילה הראשונה היא **חובה** והתפילה השניה נועדה **לתשלומין**. וכן נפסק להלכה בדברי הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ג הלכה ח-ט) והשו"ע (או"ח סי' קח סע' א-ב) "טעה או נאנס ולא התפלל שחרית, מתפלל מנחה שתיים. הראשונה מנחה, והשניה לתשלומין. טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתיים, הראשונה ערבית והשניה לתשלומין. טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל שחרית שתיים, הראשונה שחרית והשניה לתשלומין".

עוד נפסק בשו"ע (שם סע' ד) "אין תשלומין אלא לתפילה הסמוכה **בלבד**. שאם טעה ולא התפלל שחרית ולא מנחה, מתפלל ערבית שתיים, אחרונה לתשלומי מנחה. אבל שחרית אין לה תשלומין, וכן בשאר תפילות".

וכתבו התוספות (ברכות שם ד"ה איבעיא) כי לתפילת מוסף אין תשלומין: "לא בעי אם טעה ולא התפלל תפלת מוסף, דהא ודאי אינו מתפלל בערבית, דהיאך יקרא את הקרבנות וכבר עבר זמן מוסף. וגם לא תיקנו שבע ברכות של מוסף אלא משום ונשלמה פרים שפתינו, ובזה ודאי עבר זמנו בטל קרבנו. אבל שאר תפילות דרחמי נינהו, ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, ואין כאן עבר זמנו בתפילה אחרת". ומבואר בדברי התוספות שאין תשלומין לתפילת מוסף, משום שתפילת מוסף נתקנה זכר להקרבת קרבן מוסף, וכשם שלאחר שעבר זמן הקרבת קרבן מוסף, "בטל קרבנו" ואי אפשר להקריב את הקרבן, כך גם אי אפשר להתפלל לאחר זמן הקרבת הקרבן, תפילת מוסף שהיא זכר להקרבת הקרבן. לעומת זאת, שאר

התפילות [שחרית, מנחה וערבית] הם בגדר "רחמי" - בקשת רחמים, אשר כמובן אין לה הגבלת זמן "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו", ולכן רשאי להשלים כל תפילה, בתפילה הסמוכה לה, כי גם זמן ההשלמה ראוי לבקשת רחמים.

הרשב"א כתב שני טעמים נוספים מדוע אין תשלומין בתפילת מוסף:

- "דלא שייך הקרבן בלילה, והאיך הוא מזכירו". כלומר, לתפילת מוסף, שהיא כנגד הקרבת קרבן מוסף, אין תשלומין בתפילת ערבית בלילה, כי בבית המקדש היו מקריבים את הקרבנות רק במשך היום, ולא בלילה.

- "ועוד נ"ל טעם, דכל תפילה שהיא נוספת מחמת מאורע היום, אין ראוי להשלימה ביום אחר, שכבר עבר מאורע היום. אבל שאר התפלות כיון שהן ראויות בכל יום יש להן תשלומין ביום אחר". תפילת מוסף היא מחמת "מאורע היום" - הקרבת קרבנות המוסף המיוחדים לימי חג ומועד, ולכן "אין ראוי להשלימה ביום אחר, שכבר עבר מאורע היום". מה שאין כן שאר התפילות [שחרית, מנחה וערבית] שאינן מחמת "מאורע" של יום מיוחד, וראוי להתפלל אותן בכל יום, ניתן להשלימן בתפילה הסמוכה. וכן נפסק בשו"ע (סי' קח סע' ו) "עבר כל היום ולא התפלל מוסף, אין לה תשלומין". וכתב המשנה ברורה (ס"ק כ) "דהיאך יקרא הקרבנות, וכבר עבר זמן מוסף".

ב. ומעתה יש לדון, האם יש להשוות את תפילת נעילה לתפילת מוסף שאין לה תשלומין, ונחלקו בזה הפוסקים.

לדעת הרמ"ע מפאנו (אלפסי זוטא, ברכות פרק רביעי) כשם שאין תשלומין לתפילת מוסף, כך אין תשלומין לתפילת נעילה: "הא מוסף ליתיה בתשלומין שהיא אינו משלים [מי שלא התפלל שחרית אינו משלים בשתי תפילות מוסף], ואין אחרים משלימים לו [אם לא התפלל מוסף, אינו משלים את תפילתו], ונעילה הכי נמי".

מאידך, לדעת הפרי מגדים (משבצות זהב או"ח סי' קה ס"ק ה) מי שלא התפלל תפילת נעילה, יתפלל במוצאי יום הכיפורים פעמיים תפילת ערבית, כדי להשלים את תפילת הנעילה שלא התפלל, כדבריו: "שכח נעילה, משלימה בלילה שתיים של חול".

ואמנם כבר תמה רבי ישראל יעקב פישר, בשו"ת אבן ישראל (ח"ט סימן נ) על הפרי מגדים, מדוע שונה דינה של תפילת נעילה שיש לה תשלומין, מדינה של תפילת מוסף שאין לה תשלומין: "והנה היה נראה דהוה [נעילה] כתפילת מוסף דקיי"ל בהלכות תפילה דהוה תפילה שאין לה תשלומין בעבר היום, משום דהוה כנגד קרבנות עבר זמנו בטל קורבנו, והכי נמי תפילת נעילה הוא רק ביום הכיפורים, עבר זמנו בטל קרבנו, ואין לה תשלומין. שוב ראיתי בפמ"ג דפסק דצריך להשלים בלילה ולא כתב שום ראייה לזה, ותמוה כנ"ל, דכיון דקיימא לן דתפילת נעילה הוא ביום, עבר זמנו בטל קרבנו". לעיל נתבאר שאין תשלומין לתפילת מוסף בגלל שהתפילה נתקנה כנגד הקרבת קרבן מוסף, ולכן לאחר שעבר זמן הקרבת המוסף לא ניתן להשלים את תפילת המוסף כי "עבר זמנו בטל קרבנו". וכן נתבאר טעם נוסף מדוע אין תשלומין למוסף, כי התפילה היא מחמת "מאורע היום", ולכן "אין ראוי להשלימה ביום אחר, שכבר עבר מאורע היום". ולפי טעמים אלו מסתבר איפוא, שגם לתפילת נעילה אין תשלומין, משום שיש זמן מוגדר ומוגבל לתפילה זו - ביום הכיפורים בלבד, וכן במוצאי יום הכיפורים כבר "עבר זמנו בטל קרבנו", וכבר עבר

"מאורע" היום, ולפיכך לא יהיה רשאי להשלים את התפילה שהחסיר. ומחמת תמיהה זו הכריע הגרי"י פישר כי "יותר טוב שלא להשלים".

וכן נקט להלכה הגר"ש וואזנר בשבט הלוי (ח"ה סי' סז) לאחר שהביא את דברי הרשב"א הנ"ל, שאין תשלומין לתפילת מוסף "דכל תפילה שהיא נוספת מחמת מאורע של יום, אין ראוי להשלימה ביום אחר שכבר עבר המאורע, שהרי לא נתקנה רק מחמת הזכרת המאורע, ובתשלומין אינו רשאי להזכיר מאורע היום", ולפיכך אין תשלומין לתפילת נעילה "דאין זה תפילה ראוי לכל יום, והיא רק מחמת המאורע, דאין תשלומין בלילה".

ויש לבאר מה ישיב הפמ"ג לטענה זו. וכן צ"ע מהו יסוד ושורש מחלוקת הרמ"ע מפאנו והפמ"ג, האם יש תשלומין לתפילת נעילה, או לא.

תפילת נעילה - תוספת מיוחדת של בקשת רחמים

ג. ונראה כי הרמ"ע מפאנו והפמ"ג נחלקו בהבנת גדרה ומהותה של תפילת נעילה.

בדברי התוספות בברכות נתבאר [לעיל **אות א**] שההבדל בין תפילת מוסף שאין לה תשלומין, לשאר התפילות שיש להן תשלומין הוא, שתפילת מוסף שנתקנה כנגד הקרבת קרבן מוסף, לא ניתן להשלימה לאחר שעבר זמן הקרבת הקרבן, כי "עבר זמנו בטל קרבנו". לעומת זאת, שאר התפילות [שחרית, מנחה וערבית] שהם בגדר "**רחמי**" - בקשת רחמים, זמנם כל היום, ולכן רשאי להשלים כל תפילה בתפילה הסמוכה לה, כי גם זמן ההשלמה ראוי לבקשת רחמים.

ועל פי זה יש לומר כי הפמ"ג סבר כי תפילת נעילה היא בגדר "**רחמי**", וכפי ששמע מדברי הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"א ה"ז) שתפילת נעילה נתקנה "כדי להוסיף תחינה ובקשה מפני התענית", כדבריו: "וכן תיקנו תפילה אחר תפילת מנחה סמוך לשקיעת החמה ביום התענית בלבד, **כדי להוסיף תחינה ובקשה מפני התענית**". וזו היא התפילה הנקראת תפילת נעילה, כלומר ננעלו שערי שמים בעד השמש ונסתרה, לפי שאין מתפללים אותה אלא סמוך לשקיעת החמה". ומבואר כי תפילת נעילה היא תוספת מיוחדת של בקשת רחמים, בעת נעילת שערי הרחמים, עם סיומו של היום הקדוש.

לפי דברי הרמב"ם הנ"ל תירץ העמק ברכה (תפילה אות ב) את קושיית הראב"ד, מדוע אין איסור 'בל תוסיף' בתפילת נעילה: "דדווקא תפילה שהיא במקום קרבן איכא בה משום בל תוסיף, משא"כ בתפילת נעילה שלא תקנוה כנגד שום קרבן אלא **משום אפושי רחמי** [תוספת רחמים] **בעלמא**, כדאיתא ברמב"ם בפ"א מהלכות תפילה, משום הכי לא שייך בה בל תוסיף". בהוספת תפילת נעילה אין איסור 'בל תוסיף', כי תפילה זו לא נתקנה כנגד קרבנות, אלא כתוספת מיוחדת של בקשת רחמים. וכאשר כל מהות התפילה היא "תוספת" של בקשת רחמים, לקראת סיומו של יום הכיפורים, אין בזה איסור "בל תוסיף".

ומעתה נראה כי הפמ"ג סבר שתפילת נעילה היא בגדר "**רחמי**", ולכן אין היא דומה לתפילת מוסף, שלא ניתן להשלימה לאחר שעבר זמן הקרבת הקרבן. אלא אדרבה, תפילת נעילה דומה לשאר התפילות [שחרית, מנחה וערבית] שהם בגדר "**רחמי**" - בקשת רחמים. ולכן כשם שרשאי להשלים את התפילות שהם "רחמי" בתפילה הסמוכה לה, מכיון שגם זמן ההשלמה ראוי לבקשת רחמים, כך גם ניתן להשלים את תפילת נעילה בתפילה הסמוכה לה, במוצאי הצום.

תפילת נעילה - מדיני הוידוי וכפרת יום הכיפורים

ד. ואילו הרמ"ע מפאנו שנקט שאין תשלומין לתפילת מוסף, סבר כי גדר התפילה הוא **מדיני הוידוי וכפרת יום הכיפורים**, שתיקנו להוסיף בסיומו של יום הכיפורים עוד וידוי והודאה על כפרת היום, וכפי שביאר בספר הררי קדם (סימן עד) בשם הגרי"ד סולובייצ'יק, כי תפילת נעילה "אינה חיוב תפילה מכח חובת היום של יום הכיפורים, אלא עיקר החיוב תפילה הוא על כפרת היום להוסיף בה וידוי והודאה על הכפרה ביחיד בסוף תפילתו, ולש"ץ בתוך התפילה. ולהנ"ל דנעילה אינה חובת תפילה אלא חיוב וידוי והודאה, לכאורה פשוט דאינו צריך תשלומין".

נמצאנו למדים כי נחלקו הרמ"ע מפאנו והפמ"ג, מהו גדר תפילת נעילה. לדעת הפמ"ג, תפילת נעילה היא **תוספת מיוחדת של בקשת רחמים**, ועל כן דינה ככל התפילות שהן "רחמי", אשר ניתן להשלימן בתפילה הסמוכה, מכיון שגם זמן ההשלמה ראוי לבקשת רחמים. אולם לדעת הרמ"ע מפאנו, גדר התפילה הוא **מדיני הוידוי וכפרת יום הכיפורים**, שתיקנו להוסיף בסופו של יום הכיפורים עוד וידוי והודאה על הכפרה ביחיד בסוף תפילתו, ולש"ץ בתוך התפילה. ואם כן תפילה זו מיוחדת רק לזמן הכפרה ביום הכיפורים, והיא כתפילת מוסף שאין לה תשלומין כי זו תפילה מחמת "מאורע היום", ולכן "אין ראוי להשלימה ביום אחר, שכבר עבר מאורע היום"¹.

זמן כפרת יום הכיפורים - בשקיעת החמה

ה. ואמנם הוסיף הגרי"ד, כי תפילת נעילה היא מדיני "כפרת היום", לא רק ביום הכיפורים, אלא גם "בכל תענית מתעניות הצרות שגוזרין על הציבור" שמתפללים בה תפילת נעילה (רמב"ם הלכות תעניות פ"ד ה"ח), "כיון שמתענים, יש בהם כפרה, דכתיב וזכרתם לפני ה' אלקיכם, ושייך נעילה". אולם קשה לי על דבריו, ממה שסיפר הגרי"ד עצמו בספרו איש ההלכה (עמ' 40) "זכורני כי פעם יצאתי עם אבא מרי [רבי משה סולובייצ'יק] ביום הכיפורים לפני תפילת נעילה לחצר בית הכנסת, יום בהיר וצח, רך ועדין דשלהי קייטא, מלא נגוהות ואור, נטה לערוב, ושמש סתיו ענוגה טבלה בקצה המערב מעבר לאילנות בית הקברות, בים של ארגמן ופז. נענה רבי משה איש ההלכה ואמר: **לא ראי שקיעה זו כראי שקיעת החמה בכל ימות השנה, כי הלא מכפרת היא על העוון, (סוף היום מכפר).** יום הכיפורים מחילת החטא וכפרת העוון והעברת הפשע נתלכדו ונתמזגו עם תפארת והודו של העולם ועם החוקיות הסודית של מעשה בראשית ונהפכו לתופעה קוסמית חיה וקדושה". ונראה מדברי הגר"מ, כי שקיעת החמה של יום הכיפורים שונה משקיעת החמה בכל ימות השנה, כי שקיעת החמה של יום הכיפורים היא הזמן המיוחד ביותר בכל ימות השנה - זמן הכפרה של יום הכיפורים. היות ו"סוף היום" של יום הכיפורים, מכפר. וכן מבואר בדברי האדמו"ר הזקן בעל התניא (ליקוטי תורה, פרשת כי תצא דף ל"ט) שכתב: "בכל עשרת ימי תשובה אזי ביום הכיפורים לפני ה' תטהרו והוא בנעילה שבסוף היום מכפר, כדאיתא בגמרא שסמוך לשקיעת החמה. שכל היום שמתכפר לו **בסוף היום שהוא העיקר**".

¹ ידידי רבי ברוך גריידין, ראש ישיבה וראש כולל בבורלי הילס, לוס אנג'לס, העיר על דבריו: כמדומני גם לשיטת הרמב"ם שזה דין ריבוי ותוספת תפילה, היה נראה לומר שזה לא דומה לתפילה רגילה, אלא שזה תפילות הנובעות מעצם מהות היום, שהרי התעניות מיוחדות לתשובה ותפילה, וממילא על תפילות כאלה שייך לומר שהם מעבודת היום דוקא ולא שייך עליהם תשלומים. ומפורש כן בדברי הרמב"ם (פ"א ה"ז) "וכן תקנו תפלה אחר תפילת מנחה סמוך לשקיעת החמה ביום התענית בלבד כדי להוסיף תחנה ובקשה מפני התענית". לכן גם הרמ"ע מפאנו יכול לסבור כמו הרמב"ם, כן נראה לעניות דעתי.

ולפי זה אכן מובנת התקנה להתפלל נעילה לכפרה ביום הכיפורים בזמן "נעילת" היום, שהוא זמן כפרת יום הכיפורים. אולם בשאר התעניות, גם אם הם זמנים של כפרה כפי שביאר הגרי"ד, לכאורה לא מצאנו שזמן הכפרה בתעניות הוא דווקא בסוף היום, ואם כן צ"ע מדוע תיקנו את תפילת נעילה לכפרה בתעניות דווקא בסוף היום, וצ"ע².

תפילת נעילה - דין "ריבוי תפילה"

ו. ונראה לבאר את מחלוקת הרמ"ע מפאנו והפמ"ג, בדרך אחרת.

בספר נפש הרב (עמ' ר) הביא ידידי רבי צבי שכטר, ראש ישיבת רבנו יצחק אלחנן בניו יורק, בשם הגרי"ד: "נראה להגדיר בענין תפילת נעילה, שכתב הרמב"ם (פ"א מתפילה ה"ז) וכן תיקנו תפילה אחר תפילת מנחה סמוך לשקיעת החמה ביום התענית בלבד, **כדי להוסיף תחינה ובקשה מפני התענית**. וכן הוא בירושלמי, דיסוד ענין תפילת נעילה היינו **ריבוי תפילה**. והמקור לזה מהפסוק (ישעיה א, טז) **גַם כִּי תִרְבוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ**, דכל המרבה בתפילתו יש יותר סיכויים שיענה לחיוב, ובתענית שהוא יום צרה, בעיני **ריבוי תפילה**".

ועל פי הגדרה זו חידש הגרי"ד: "והיה נראה לומר שאם היה ישן כל יום הכיפורים ולא התפלל לא שחרית ולא **מוסף** ולא מנחה, ובא לבית הכנסת בסוף היום בשעה שמתפללים נעילה, שאין לו להתפלל נעילה עמהם. דגדר ענין נעילה היינו **ריבוי תפילה**, ובלא התפלל כל שאר תפילות היום, אין מקום כלל להתפלל תפילת נעילה. ובזה היה הג"ר משה סולובייצ'יק מסופק, אם די במה שהתפלל **אחת** מתפילות היום [שיוכל להתפלל נעילה מדין "ריבוי תפילה"], או דבעינן שיתפלל כל שאר תפילות היום. ולרבינו [הגרי"ד] היה נראה על פי פשוטו דלא חשיבא תפילת הנעילה בבחינת ריבוי תפילה אלא אם כן התפלל לכל שאר תפילות היום והוסיף לתפילה זו עליהן".

והנה תלמידו של הגרי"ד, רבי מיכל שורקין, הביא את דברי הגרי"ד בספרו הררי קדם (סימן עו), בביאור גדר תפילת נעילה שהיא דין "ריבוי תפילה", בנוסח דומה: "ממה שכתב הרמב"ם "להוסיף תחינה ובקשה" נ"ל דבחפצא של תפילת נעילה הוא ריבוי תפילה [צלולתא יתירתא] ביום התענית, וכדאיתא בירושלמי פ"ד דתעניות "ומנין לנעילה, א"ר לוי גם כי תרבו תפילה אינני שומע, מכאן שכל המרבה בתפילה נענה". ולפי זה נראה דהחפצא של נעילה היא בתורת תוספת על תפילות היום, ואם לא התפלל שחרית מנחה (**ומוסף**) לא יתפלל נעילה, דנעילה דינה לבוא כתוספת לשאר התפילות".

וכשנדקדק בנוסחאות השונות בדברי הגרי"ד, נראה כי תלמידיו התלבטו בכוננתו, האם תפילת נעילה היא "ריבוי תפילה" לכל תפילות היום, **ובכללן תפילת מוסף**, וכפי שהביא בספר נפש הרב: "שאם היה ישן כל

² רבי **שלום צבי סופר**, נכד האדמו"ר מערלוי, כתב ליישב את תמיהתי, היכן מצאנו שזמן הכפרה בתעניות הוא דווקא בסוף היום.

ונראה לציין לדברי החתם סופר בתשו' או"ח (סי' י"ז ד"ה יפה נתעוררת) שכתב שם בדין קידושא רבא, דמהאי טעמא מקדש ביום אע"פ שכבר קידש בלילה, כיון שהקדושה מוספת והולכת, ועל תוספת קדושה זו מקדש ביום. ומטעם זה כתב שם שיש אנשי מעשה שמקדשים בסעודה ג' והיינו כנ"ל על הקדושה שנתווספה משחרית ועד זמן מנחה, ועכ"פ מבואר בדבריו שבכל זמן ועידן הקדושה מוספת והולכת מתחילת הזמן ועד לסופה, שהוא תכלית וקץ קדושת הזמן ההוא. וכ"כ החת"ס בדרשות לראש השנ (עמוד א' טור ד' ד"ה ומה), שאלול הם ימי רצון עד שברגע האחרון מימי אלול לעת ערב של ער"ה היא בתכלית הרצון, והיינו כנ"ל.

ועפ"י הנ"ל מובן שפיר הא דתיקנו תפילת נעילה בתעניות ציבור לעת ערב דייקא, כי אז הוא תכלית וקץ הזמן ההוא. ואולי היינו טעמא גם דיום הכיפורים מכפר לעת ערב, כמבואר לרוב הראשונים בסוגיא דשבועות דף י"ג.

יום הכיפורים ולא התפלל לא שחרית ולא מוסף ולא מנחה". או שנעילה היא "ריבוי תפילה" רק לתפילת שחרית ומנחה ולא לתפילת מוסף, וכפי שנראה מדברי ההררי קדם "ואם לא התפלל שחרית ומנחה (ומוסף) לא יתפלל נעילה".

והנה על פי הגדרתו של הגרי"ד שתפילת נעילה היא "ריבוי תפילה" לכל תפילות היום, פירוש הדבר שיש לתפילת נעילה את אותם הדינים של תפילות היום. ולפי זה היה בדעתי לומר כי נחלקו הרמ"ע מפאנו והפמ"ג, בשאלה האם תפילת נעילה היא "ריבוי תפילה" לכל תפילות היום, ובכללן תפילת מוסף, או "ריבוי תפילה" רק לתפילת שחרית ומנחה ולא לתפילת מוסף.

הפמ"ג סבר כי תפילת נעילה היא "ריבוי תפילה" רק לתפילת שחרית ומנחה ולא לתפילת מוסף, ולכן כשם שלתפילת שחרית ומנחה יש תשלומין, גם לתפילת נעילה שהיא "ריבוי תפילה" לתפילות אלו, יש תשלומין.

אולם הרמ"ע מפאנו סבר כי תפילת נעילה היא "ריבוי תפילה" לכל תפילות היום, ובכללן תפילת מוסף, ואם כן כשם שלתפילת מוסף אין תשלומין [כפי שנפסק בשו"ע], כך גם לתפילת נעילה שהיא "ריבוי" ותוספת גם לתפילת מוסף, אין תשלומין.

• • •

תפילת ערבית במוצאי יום כיפור אינה חובה - ולפיכך אין בה תשלומין לתפילת נעילה

ז. דרך נוספת בביאור מחלוקת הרמ"ע מפאנו והפמ"ג, מבוארת בהקדם דברי שו"ת להורות נתן (ח"ה סימן מב) שהצדיק את הכרעת הרמ"ע מפאנו, שאין תשלומין לתפילת נעילה, מטעם נוסף. בעיקר גדר תפילת "תשלומין" דנו האחרונים - האם נחשבת ממש כתפילה החסרה, או שחז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל בתפילה אחרת. והיינו שאם לא התפלל מנחה, יש לדון האם תפילת התשלומין נחשבת כתפילת "מנחה", או "ערבית", והנפקא מינה בזה מבוארת בדברי הצ"ח והרש"ש שנחלקו בדיון זה.

הצ"ח בסוגיית הגמרא בברכות (כו, א) הסתפק "אם שכח ולא התפלל מנחה, שמתפלל ב' ערבית, איזה מהם יקדים, לדידן דקיימא לן תפילת ערבית רשות, ואם כן יש למנחה מעלה שהיא חובה, ולערבית יש מעלה שהיא זמנה, איזה עדיף". והוכיח הצ"ח מההלכה שצריך להבדיל בתפילה הראשונה של ערבית [כשמתפלל ב' תפילות במוצאי שבת], שאפילו תפילת רשות בשעתה קודמת לתפילת תשלומין של חובה. ומפורש בדבריו, כי תפילת התשלומין שהיא תפילת חובה, נחשבת ממש כתפילה החסרה [אם לא התפלל מנחה, תפילת התשלומין נחשבת כתפילת "מנחה", שהיא חובה].

אולם הרש"ש בחידושו על הגמרא בברכות (שם) כתב בדיון שכח ולא התפלל מנחה שמתפלל ב' ערבית, כי "תפילת התשלומין אינה רשות, דלא עדיפה מתפילה בשעתה. וסעד לזה, מהא דפסקין בשו"ע (או"ח סי' ק"ח ס"ג) דבשעה שלא הגיע עדיין זמן תפילה הסמוכה, לא ישלים". ומוכח מדבריו, כי תפילת התשלומין אינה נחשבת ממש כתפילה החסרה, אלא חז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל בתפילה אחרת. ואם לא התפלל מנחה, כאשר מתפלל פעמיים ערבית, תפילת התשלומין נחשבת כתפילת "ערבית", שדינה כתפילת "רשות".

לשיטתו של הרש"ש, כתב הלהורות נתן שאין תשלומין לתפילת נעילה, על פי דברי התוספות במסכת יומא (פז, ב ד"ה והאמר רב) שבכל ימות השנה תפילת ערבית רשות אך בוודאי אסור לבטלה בחינם, אולם

במוצאי יום הכיפורים מאחר ו"מצוה לטרוח ולהכין צרכי סעודה דהוי כעין יום טוב, כדאמרין במדרש דבמוצאי יום הכיפורים בת קול יוצאת ואומרת לך אכול בשמחה לחמך", הואיל ותפילת ערבית רשות "אין להתפלל במוצאי יום הכיפורים, מפני שצריך למהר צרכי סעודה". ועל פי זה כתב בלהורות נתן: "למאי שכתבנו בשם הראשונים דתפילת ערבית דמוצאי יום כיפור אין בה מצוה כלל, אם כן אין גם חיוב להשלים את הנעילה, דהא **תשלומין דנעילה לא עדיפא מתפילת ערבית דשעתיה**. ואע"ג דמכל מקום נהגו להתפלל ערבית גם במוצאי יום הכיפורים, וכמש"כ הרי"ף ז"ל, היינו כדי שלא לשנות משאר ימות השנה, אבל אין חיוב להשלים את הנעילה שלא התפלל. דהרי כל עיקר ערבית דמוצאי יום כיפור אינה אלא מנהגא, והנה לענין תשלומין שיתפלל שתי פעמים ליכא אף מנהגא, דלא שייך מנהג על דבר שאינו מצוי, כמבואר בפוסקים. וידי המנהג הרי יצא אפילו בתפילה פעם אחת".

כלומר, לדעת הרש"ש שחז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל **בתפילה אחרת**, ואם לא התפלל מנחה, כאשר מתפלל פעמיים ערבית, תפילת התשלומין נחשבת כתפילת "ערבית", שדינה כתפילת "רשות" - נמצא שאם לא התפלל נעילה, תפילת התשלומין עבור נעילה נחשבת כתפילת "ערבית" של מוצאי יום הכיפורים. ומאחר ובעיקרה של תפילת ערבית במוצאי יום כיפור התחדש שאין בה חיוב כי "מצוה לטרוח ולהכין צרכי סעודה דהוי כעין יום טוב", והסיבה שמתפללים היא מחמת **המנהג** "כדי שלא לשנות משאר ימות השנה", הרי שעל תפילת "תשלומין" בזמן זה ודאי שאין כל חיוב אפילו מצד המנהג, "דלא שייך מנהג על דבר שאינו מצוי", ולכן אין תשלומין לתפילת נעילה בתפילת ערבית של מוצאי יום הכיפורים.

תפילת "תשלומין" של נעילה - נחשבת כאותה תפילה שהחסיר או כתפילה נוספת שמתפלל בתשלומין

ח. אולם בשו"ת מנחת פרי (ח"ב סימן ו) ובשו"ת אבן פינה (ח"ב סימן עא) כתבו סברא הפוכה מדברי הלהורות נתן, ולדעתם יש לתלות את מחלוקת הרמ"ע מפאנו והפמ"ג האם יש תשלומין לתפילת נעילה, במחלוקת הצ"ח והרש"ש, האם תפילת "תשלומין" **נחשבת ממש כתפילה החסרה**, או שחז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל **בתפילה אחרת**.

ואדרבה, לדעת הרש"ש שחז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל **בתפילה אחרת** [ואם לא התפלל מנחה, כאשר מתפלל פעמיים ערבית, תפילת התשלומין נחשבת כתפילת "ערבית"] יש תשלומין לתפילת נעילה בערבית במוצאי יום הכיפורים. משא"כ לדעת הצ"ח, שתפילת "תשלומין" **נחשבת ממש כתפילה החסרה**, ודאי לא שייך להתפלל את תפילת הנעילה אלא ביום הכיפורים, בזמן "נעילת שער", ולא במוצאי היום, לאחר שנעלו דלתי מרום, וז"ל שו"ת מנחת פרי: "ונראה עוד נפק"מ בפלוגתא הנ"ל אם יש השלמה לתפילת נעילה במוצאי יוה"כ"פ. דהפמ"ג כתב דיש תשלומין לנעילה, מאידך בשו"ת שבט הלוי [הובא לעיל אות ב] כתב שלפי דברי הרשב"א שכתב טעמיה מדוע אין תשלומין למוסף, הוא הדין בנעילה, דכל תפילה שהיא נוספת מחמת מאורע היום אין לה תשלומין, שאין תשלומין אלא לתפלות הראויות לכל יום. דאי נימא דתפילת ההשלמה היא כתפילת החובה, מובן היטב דלא שייך להתפלל נעילה רק ביום הכיפורים. משא"כ אי נימא שהיא תפילת ערבית שעולה לתשלומי נעילה, אפשר לדון דמהני תפילת השלמה וכדעת הפמ"ג".

וכן נקט בשו"ת אבן פנה: "יש לחקור האם דין התשלומין הוא כדין אותה תפילה שהחסיר, והחידוש הוא שיש לה שני זמנים, האחד בזמנה והשני לאחר התפילה הסמוכה. או שהוא דין בפני עצמו, ואין זו אותה תפילה שהחסיר. ולפי הצד הראשון, מסתבר שלא שייך דין תשלומין בנעילה, מכיון שכל חיובה הוא ביום הכיפורים, ולא שייך לומר שיש לה זמן נוסף".

ומבואר בדבריהם, כי לדעת הצ"ח שתפילת "תשלומין" **נחשבת ממש כתפילה החסרה**, אין תשלומין לתפילת נעילה, כי זמן נעילה הוא רק ביום הכיפורים ולא מתפללים נעילה במוצאי היום. משא"כ לדעת הרש"ש שתפילת התשלומין אינה נחשבת כתפילה החסרה אלא חז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל **בתפילה אחרת**, אין כל מניעה להשלים את תפילת נעילה בערבית במוצאי יום הכיפורים.

ביטול תפילת נעילה מחמת חולשת התענית פטור מהחיוב להשלים את התפילה

ט. בשו"ת להורות נתן (ח"ג סימן מב) כתב טעם נוסף מדוע אין תשלומין לתפילת נעילה במוצאי יום הכיפורים:

"והיכי שלא התפלל נעילה מחמת חולשת התענית נראה שיש עוד טעם לפוטרו מתפילת תשלומין, דהנה מבואר בשו"ע יו"ד (סי' שמא ס"ב) שאם לא התפלל ערבית משום שהיה אונן, אינו מתפלל שחרית שתיים להשלמה, דלא דמי לשכח כיון שבליילה לא היה חייב להתפלל עיי"ש. ובט"ז שם סק"ה הביא מהפרישה דהוא הדין למתעסק בצרכי צבור וכיו"ב בזמן התפילה, שפטור להתפלל. וכמבואר בשו"ע או"ח (סי' צג) ומתוך העסק עבר זמן התפילה שגם כן אין צריך השלמה, הואיל ובזמן העסק היה פטור. ומבואר **דהיכי שהיה פטור להתפלל מטעם דהעוסק במצוה פטור מן המצוה אינו חייב להשלים**. והנה מבואר ברמ"א או"ח (סי' לח סע' ח) דכל העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אם צריך לטרוח אחר האחרת, אבל אם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח, יעשה שתיהן. ואף אם יש מציאות לקיים גם את המצוה האחרת בלי לבטל את המצוה הראשונה מכל מקום פטור, הואיל דצריך לטרוח באחרת, והוא עסוק בראשונה".

ולפי זה חידש: "ומעתה נראה לומר **דזה שנחלש ונרדם על ידי התענית ביום הכיפורים**, הרי הוא **בגדר עוסק במצוה דפטור מן המצוה**, שהרי הוא עוסק במצות עשה ד'ועניתם את נפשותיכם' ומחמת קיום מצוה זו, הוא נטרד מלהתפלל נעילה, וליכא עליו חיוב תפילת נעילה כלל. ואם כן זה שנרדם ולא התפלל נעילה, הוי בגדר עוסק במצוה דפטור מן המצוה, וממילא אין עליו חיוב תשלומין כלל, ולא גרע מהעוסק בצרכי צבור דפטור מתפילה".

לדעת הלהורות נתן, ביטול תפילת נעילה בגלל שינה מחמת חולשת התענית, נחשב בגדר עוסק במצות 'ועניתם את נפשותיכם', אשר פטור מקיום מצות תפילת נעילה. ומי שבזמן חיוב התפילה היה פטור ממנה מדין 'עוסק במצוה', אינו מחוייב להשלימה.

המבטל תפילת נעילה באונס יצא ידי חובה ע"י הש"ץ מדין "עם שבשדות"

י. בקובץ בית אהרן וישראל (חלק סז עמ' טז) כתב רבי משה חיים שמרלר, טעם נוסף מדוע אין תשלומין לתפילת נעילה במוצאי יום הכיפורים, על פי דברי רבן גמליאל במשנה האחרונה במסכת ראש השנה (פ"ד

מ"ט) "ש"ץ מוציא את הרבים ידי חובתן", ובגמרא (ראש השנה לג, ב) אמר רבי שמעון חסידא: "לא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות, מאי טעמא, משום דאניסי במלאכה".

ומבואר כי ה"עם שבשדות" - האנשים שלא יכלו להגיע לבית הכנסת באונס, יצאו ידי חובת תפילות ראש השנה ויום הכיפורים, בתפילת הש"ץ בבית הכנסת, אע"פ שלא נכחו בעצמם בבית הכנסת. וכן פסק הרי"ף (דף י"ב ע"א בדפי הרי"ף) "ועם שבשדות דאניסי ולא מצו למיתי לבי כנישתא בראש השנה וביום הכיפורים, ש"ץ נמי מוציאן ידי חובתן, אבל דעיר אין ש"ץ מוציאן ידי חובתן עד דאתו לבי כנישתא ושמעו משליחא דצבורא מתחילה ועד סוף". ובשלטי גיבורים על הרי"ף (שם) כתב כי דין זה מוסכם גם לדעת חכמים במשנה שם, וכן מתבאר בדברי החזון איש (או"ח סי' יט ס"ק ג).

ודין זה הובא להלכה בשו"ע הרב (או"ח סי' תקצא סעי' ב) "ומי שהוא אנוס ואינו יכול לבא לבית הכנסת כגון עם שבשדות וזקן וחולה פוטר הש"ץ אף על פי שלא שמע ממנו התפלה".

ועל פי זה כתב הרב שמרלר: "מעתה כיון שכל עיקר הדין השלמה לנעילה שנוי במחלוקת הפוסקים, וכן לדעת השלטי גיבורים והחזון איש יצא בנידון דידן תפלת נעילה מטעם "עם שבשדות", ואינו צריך השלמה כלל. ובפשטות בספק ספיקא לא מצינו שישלים אפילו בתורת נדבה. ולכן נראה דהכא דהוי ספק ספיקא אם צריך להתפלל, אין דין השלמה". כלומר, כאשר לא התפלל נעילה מחמת אונס שינה, השאלה האם צריך להשלים את התפילה שהחסיר במוצאי הצום היא בגדר "ספק ספיקא": ספק האם יש תשלומין לתפילת נעילה, וגם אם יש תשלומין לנעילה, יש ספק נוסף שמא יצא ידי חובת התפילה גם כאשר ישן, כי נחשב כ"עם שבשדות", שלא יכלו להגיע לבית הכנסת באונס, אשר יצאו ידי חובת תפילות יום הכיפורים בתפילת הש"ץ בבית הכנסת, אע"פ שלא נכחו בעצמם בבית הכנסת. ו"בספק ספיקא", אין חיוב תשלומין [גם לא בתורת נדבה].

תשלומין לנעילה במוצאי יום הכיפורים - כי זמן נעילה נמשך גם לאחר שקיעת החמה ביום הכיפורים

יא. מאידך, לאחר העיון מהו **זמנה** של תפילת נעילה, נראה להצדיק את הכרעת הפמ"ג שיש תשלומין לתפילת נעילה בתפילת ערבית של מוצאי יום הכיפורים, כדלקמן.

זמנה של כל תפילת מנחה במשך ימות השנה, הוא קודם שקיעת החמה, כפי שפסק המשנה ברורה (סי' רלג ס"ק יד) "לכן לכתחילה צריך כל אדם ליזהר להתפלל קודם שקיעת החמה דוקא, **דהיינו שיגמור תפלתו בעוד שלא נתכסה השמש מעיניו**. ומוטב להתפלל בזמנה ביחידות מלהתפלל אחר כך בצבור" [ובספרנו **רץ כצבי (ח"א סימן ד)** הבאנו את שיטת ערוך השלחן החולק על המשנה ברורה וסובר, שהולכים בתפילה אחר ההתחלה, ואם התחיל את התפילה קודם הזמן, רשאי להמשיכה לאחר מכן].

אולם זמנה של תפילת נעילה ביום הכיפורים, מפורש בשו"ע (סי' תרכג סעי' ב) "זמן תפלת נעילה כשהחמה בראש האילנות, כדי שישלים אותה סמוך לשקיעת החמה. וצריך ש"צ לקצר בסליחות ופסוקים שבאמצע התפלה, וגם אין לו למשוך בתפלת נעילה כל תיבה ותיבה כדרך שמושך בשאר תפלות, כדי שיגמור קודם שקיעת החמה". וכתב הב"ח (שם) ולענין הלכה נראה, אף על גב דהרמב"ם והר"ן וכמה גדולים אחרים שהובאו בהגהות מיימוניות ובמרדכי, והם הרוב, סבירא להו דגמר תפילת נעילה צריך להיות בעוד היום גדול, והיינו כשהחמה בראש האילנות דהוי סמוך לשקיעת החמה. מכל מקום גדול

המנהג בכל ישראל שנהגו כרב שגומרים התפילה בלילה. וכדאי הם הרי"ף והרא"ש לסמוך עליהן שלא לבטל המנהג".

ובמשנה ברורה (ס"ק ב) הביא את דעות הפוסקים: "כשהחמה בראש האילנות, הוא איזה זמן קודם תחילת השקיעה. ומה שכתב שישלים סמוך לשקיעת החמה, היינו סוף שקיעה שהוא צאת הכוכבים, וסמוך לזה היינו מעט זמן קודם צאת הכוכבים. ויש אומרים שיכולים להאריך ולהמשיך בתפילת נעילה גם בלילה [דהיינו לאחר צאת הכוכבים]". והכריע המשנה ברורה: "ואע"פ שהעיקר כסברא הראשונה, מכל מקום עכשיו שנהגים כסברא אחרונה, אין למחות בידם. ומכל מקום צריכים עכ"פ ליזהר ולהתחיל בעוד היום גדול, וגם יזהר לומר החרוז היום יפנה השמש יבוא ויפנה קודם הערב שמש, דאם לא כן הוא כדובר שקרים לפני ה'".

ובביאור דעת הפוסקים שהתירו להתפלל נעילה גם בלילה, כתב בשו"ע הרב (סי' תרכ"ג סע' ג) "ואף על פי שהוא אחר נעילת שיערי היכל. לפי שלא תקנו כלל להתפלל תפילה זו בעת נעילת שיערי היכל, ומה שנקרא תפילת נעילה, היינו לפי שמתפללים אותה בסוף היום, והיא גמר תפילות של היום, ומתפללים אותה סמוך לנעילת שיערי שמים שנועלים אותם בגמר התפילות".

ומבואר איפוא, כי לדעת שו"ע הרב והמשנ"ב, שהכריעו להתיר להתפלל נעילה גם בלילה, זמן תפילת נעילה אינו תלוי **בסוף** ["נעילת"] היום אלא **בסוף** ["נעילת"] התפילות, ב"נעילת שיערי השמים" בגמר תפילות יום הכיפורים. ולכן אין כל מניעה להתפלל נעילה גם בלילה, מכיון שגם הלילה, שהוא שעת סיום תפילות יום הכיפורים, נחשב כזמן "נעילת שיערי שמים".

ומעתה מבוארים דברי הפמ"ג שניתן להשלים את תפילת נעילה גם במוצאי יום הכיפורים, ומתורצת תמיהת הגרי"י פ"ש, שתפילת נעילה היא מחמת "מאורע היום", ולכאורה "אין ראוי להשלימה ביום אחר, שכבר עבר מאורע היום". כי נתבאר בדברי שו"ע הרב והמשנה ברורה, שזמן תפילת נעילה אינו תלוי **בסוף** ["נעילת"] היום [כהבנת הגרי"י פ"ש] אלא **בסוף** ["נעילת"] התפילות, ב"נעילת שיערי השמים" בגמר תפילות יום הכיפורים. ואם כן **זמן תפילת נעילה נמשך גם בלילה של מוצאי יום הכיפורים**, וממילא עדיין לא "עבר זמן המאורע", וברור שתפילת נעילה אינה דומה לתפילת מוסף [שאי אפשר להקריב קרבנות בלילה], ועל כן רשאי להשלים את תפילת נעילה גם בתפילת ערבית של מוצאי יום הכיפורים³.

לא התפלל מנחה ונעילה - האם צריך להתפלל שלוש פעמים תפילת ערבית

יב. הפרי מגדים (משבצות זהב או"ח סי' קה ס"ק ה) דן בשאלות הבאות: "ביום הכיפורים שכח תפילת מנחה עד ערבית, מהו להשלימה בערבית. או שכח שתיהן מנחה ונעילה עד הלילה, מהו". וכתב: "טעה במנחה יום הכיפורים מתפלל ערבית שתיים של חול, כמו בסי' ק"ה סע' י'. וכי תימא דעבר זמן ב' תפילות, זה אינו, דמנחה זמנה כל היום, ואם כן זמנה מנחה עד חשיכה, לא עבר ב' זמנים, דמנחה ונעילה חד זמן

³ על הנכתב כאן העיר רבי יהודה הירשמן, ישיבת המתמידים, ירושלים: אם מוצאי יוה"כ"פ עדיין הוי זמנה של תפילת נעילה על פי השו"ע הרב שנעילה היינו נעילת היכל של התפילות, נמצא לפי זה שכאשר מתפלל נעילה במוצאי יוה"כ"פ אין זה בגדר תשלומין כלל, ויהא צריך להתפלל נוסח טופס תפילת נעילה, ולא כשאר תשלומין דנקטינן שמתפלל נוסח טופס התפילה של עכשיו [של חול].
כן אבקש לשמוע חוות דעתך האם גם כאשר שבר את צומו ואכל, האם אפשרי עדיין להתפלל נעילה.

להו. ואם שכח שתיהן [מנחה ונעילה] נמי יש לומר דמשלימים בערבית, אף על גב דבסעיף ד' [כתב] דאין תשלומין [אלא לתפילה הסמוכה בלבד], הא העיקר דעבר ב' זמנים, אם כן כאן לא עבר ב' זמנים". ומבואר בדבריו שאם לא התפלל מנחה ונעילה, חייב להשלים את שתי התפילות שהחסיר במוצאי התענית, כי מה שנפסק בשו"ע שאין להשלים שתי תפילות, כי חיוב התשלומין הוא רק בתפילה הסמוכה לתפילה שהחסיר, היינו משום שעברו שני זמנים של תפילה. אולם מכיון שמנחה ונעילה הם בזמן אחד, שוב אפשר להשלימן במוצאי יום הכיפורים - שיתפלל ג' פעמים תפילת ערבית, אחת בתורת חיוב ערבית, אחת לתשלומי מנחה ואחת לתשלומי נעילה.

וכדברי הפמ"ג פסק רבי בן ציון אבא שאול בשו"ת אור לציון (ח"א סימן מ), וכן נקט לדינא בספר אשי ישראל (פרק ל סע' כג) "ביום כיפור, אם לא התפלל מנחה וגם נעילה, משלים את שניהם במוצאי יום הכיפורים, דהיינו שיתפלל שלוש פעמים".

אולם כבר ציינו בספר אשי ישראל (הערות שם) ובשו"ת אבן פנה (ח"ב סימן עא), כי לדעת הרמ"ע מפאנו שאין תשלומין לתפילת נעילה, אם לא התפלל מנחה וגם נעילה, מתפלל במוצאי יום הכיפורים רק שתי תפילות, הראשונה בתורת חיוב תפילת ערבית והשניה לתשלומי מנחה.

• • •

מסקנת הפוסקים להלכה

לא התפלל נעילה - בכף החיים (או"ח סי' תרכג אות כז) הכריע כדעת הרמ"ע מפאנו "אם שכח או נאנס ולא התפלל נעילה אין לה תשלומין". וכדבריו פסק להלכה רבי ישראל יעקב פישר בשו"ת אבן ישראל [לעיל אות ב] כי "יותר טוב שלא להשלים", וכן פסקו בשבט הלוי, כמובא לעיל [אות ב], ובחזון עובדיה (תפילת הנעילה אות י) "מי שנאנס ומרוב חולשה נרדם ולא התפלל נעילה, ונתעורר בלילה אחר שעבר זמן תפילת הנעילה, אין לו תשלומין".

לעומתם, בשו"ת אור לציון (בהמשך דבריו שהובאו לעיל אות יא) נקט לדינא כי רשאי להשלים את תפילת הנעילה בתפילת ערבית של מוצאי יום הכיפורים. וכן הובא בספר אשרי איש (פרק כא סע' כב) בשם הגרי"ש אלישיב: "מי שלא התפלל תפילת נעילה, נוהגים אנו כהפרי מגדים, שיש לו תשלומין בתפילת ערבית, שיתפלל פעמיים של חול".

לא התפלל מנחה ונעילה - לדעת הפמ"ג אם לא התפלל מנחה וגם נעילה, משלים את שתיהם במוצאי יום הכיפורים, דהיינו שיתפלל שלוש פעמים. ברם לדברי הפוסקים שאין תשלומין לתפילת נעילה, מתפלל במוצאי יום הכיפורים שתי תפילות בלבד, הראשונה בתורת חיוב תפילת ערבית והשניה לתשלומי מנחה.

* * *

לאחר סיום עריכת השיעור (עשרת ימי תשובה תשע"ד) שלחתי לכמה מידידי, וקיבלתי את המכתבים הבאים:

שיל"ת

לכבוד הרבני הרב צבי רייזמן מח"ס רץ כצבי

אחדשה"ט באה"ר.

החידושים על 'תשלומין נעילה' התקבלו בברכה ובחיבה, וכדרכה של תורה דאין בית מדרש בלא חידוש, נעלה בס"ד על הכתב כמה הערות קצרות.

א. מה שהבאתם כדבר פשוט דביוה"כ סוף היום מכפר, יצוין דבירושלמי סוף יומא יש מחלוקת כיצד הוא מכפר, לר"ז כל שהוא (כל שעה בפנ"ע מכפרת), ולר"ח סוף היום מכפר (כך הבינו ברמב"ן רשב"א ריטב"א ור"ן בשבועות יג ב). אך בראשונים נראה דקי"ל דמכפר בסוף היום.

ב. במה שהערתם מדוע תיקנו את תפילת נעילה לכפרה בתעניות דווקא בסוף היום, והרי בהם אין הכפרה בסוף היום דוקא, יש לציין לדברי הבית שמואל באה"ע סי' סא סק"ו דלטעם דחתן ביום חופתו צם משום מחילה וכפרה (ולא מטעם שכרות), יש לו לצום כל היום, והיינו משום דכל היום הוא יום כפרתו (אף דגם שם אין הכפרה דוקא בסוף היום).

ג. מה שכתבתם דתשלומין לנעילה הוי שפיר במוצאי יום הכיפורים כי זמנה נמשך גם בלילה. לכאורה להסוברים דזמן נעילה הוי אף בלילה [כ"ה לשיטות שפסקו כרב בבבלי יומא פ"ז ע"ב דתפילת נעילה פוטרת תפילת ערבית (אך בירושלמי ברכות פ"ד ה"א ובתענית פ"ד ה"א פליגי בזה רב ורבי יוחנן אם מתפללים נעילה מבעוד יום או משחשכה), ובגמ' משמע דלרב אף להתחיל בלילה שפיר דמי (כמ"ש בב"ח או"ח סי' תרכג)]. א"כ הלא יוכל כעת לעמוד ולהתפלל נעילה, ומה לו להשלימה עם תפילת ערבית, ודוחק לומר דאיירי באופן ששכח וכבר התפלל ערבית והבדיל בה.

ד. בכלל יש לציין דבהשלמה ובמאירי בסוף יומא ובספר הבתים שערי תפילה שער ג' מוכח, דלרב גם תפילת ערבית פוטרת מתפילת נעילה, ומזה יש לדון לכאורה לענין תשלומין דבדאי מהני, ועיין.

ה. מה שהבאתם במסקנת הפוסקים להלכה מהשבט הלוי, יתכן שיש לציין דבשבט הלוי ח"ד סי' יג מסיק בסוגריים מרובעים: [מיהו יש מקום להורות לו להתפלל דרך תפלת נדבה בלילה]. אך בשאר התשובות (ח"ה סי' ס"ז, ח"ו סי' פ', ח"י סי' י"ז) העלים זה.

ו. מה שכתבתם דאם לא התפלל מנחה ונעילה לדעת הפמ"ג משלים את שניהם במוצאי יום הכיפורים ע"י שיתפלל שלוש פעמים, ולהפוסקים שאין תשלומין לתפילת נעילה, מתפלל במוצאי יום הכיפורים שתי תפילות בלבד, אין זה ברור, דהא יש סוברים דיש תשלומין לנעילה, מ"מ אין תשלומין לשתי תפילות ביחד, ראה תורת חיים (סופר) סי' קח סקי"ג.

בברכה

ישראל צישינסקי

* * *

בס"ד, ח' בתשרי תשע"ד, "תחל שנה וברכותיה"

מהררי ציון וירושלים, עם ברכות מלא חפניים

אשלח בזאת חו"ד על השיעור הנפלא בענין "תשלומין בתפילה נעילה", שעל כמה וכמה עניינים יש לי להעיר כדלהלן:

א [**בדברי הרשב"א** בב' הטעמים שכתב. לכאוף הנפק"מ בשוכח מוסף בחוה"מ, שלפי הטעם שעבר מאורע היום עדיין צריך להשלים, ואמנם בחוה"מ סוכות אולי יש לומר שכל יום נחשב יו"ט אחר שהרי הוא חלוק בקרבנות אבל בחוה"מ פסח בודאי זה אותו מאורע כל ז' ימים, משא"כ לפי טעם א' א"א להשלים שהרי אין קרבנות בלילה.

ב] **בדברי הגרי"ד** במה שהקשית מדוע מתפללים בשאר תעניות נעילה בסוף היום. לא הבנתי את הקושיה, שהרי אם מתפללים "נעילה" ביום התענית, הרי שבמידה מסוימת יש בו את גודל כפרת "יום כיפור", וכמו ביו"כ הזמן העיקרי הוא סוף היום כך בכל התעניות, וא"א להעתיק את תפילת "נעילה" ולא את זמן התפילה, ממנ"פ אם זה כיו"כ הרי שזה כיו"כ לכל דבר.

ג] **ע"ד שו"ת להורות נתן** שאי"צ לחזור ולהשלים דנחשב כעוסק במצוה. נפלאתי, האם שייך לקרוא לאדם שנרדם מחמת מצוה "עוסק במצוה"? אולי הוא אנוס אבל לא "עוסק" ובפרט לא במצוה, אלא שזה בא מחמת מצוה. וכי כל אדם שעסק במצוות שעות ארוכות ונרדם והפסיד את התפילה לא ישלים מכיון שנרדם "מחמת קיום מצוה"?

ד] **בעצם השאלה**, חשבתי שלא שייך להשלים את תפילת נעילה מכיון שיו"כ מכפר למאמינים בכפרה ובתשובה, וכמו שפסק הרמ"א בס"ס תר"ז "ויה"כ אינו מכפר אלא על השבים המאמינים בכפרתו". וא"כ במוצאי יוה"כ לאחר נעילת שער ולאחר שפנה יום חייבים כולם להאמין שהועילה תשובתם והריהם נקיים מכל עוון ופשע [ואדרבא התקשו המפרשים מדוע פותחים מיד בתפילת מעריב במילים "והוא רחום יכפר עוון", ואכמ"ל]. וכמו שכל בשו"ע [סי' תרכ"ד] ואוכלים ושמחים במוצאי יו"כ דהוי קצת יו"ט, ובמ"ב שם [ס"ק ט"ו] שהמקור לזה הוא המדרש דבת קול יוצאה במוצאי יוה"כ ואומרת "לך אכול בשמחה לחמך" וכו'. וא"כ ברור שלאחר צאת היום וגמר התענית, לאחר שהאדם בטוח בכפרתו ובתשובתו וצריך ללכת לאכול בשמחה לחמו לא שייך שיחזור להתפלל עוד תפילת מעריב להשלמת תפילת "נעילה" שכל מטרתה להוסיף "תחינה ובקשה מפני התענית". ואם האדם יוסיף תחינה ובקשה אחרי גמר הצום והתענית מתברר שהוא לא מאמין בכפרה ובמעלת היום הקדוש, ולאדם כזה לא מכפר היום הזה כמבוי בדברי הרמ"א.

והרבה יותר מכל הפסד תפילת מוסף פשוט הפסד תפילת נעילה שכשעבר זמנו בטל טעמו, **ואדרבה המוסיף להשלים גורע**, אקוה שהדברים ברורים דיים, ותן לחכם וגו'.

ה] **מה שכתב בשם הפמ"ג** שיש להתפלל ג' תפילות במעריב יש הרבה לעיין בכל זה כיצד ניתן לחזור ולהתפלל השלמה **שניה** על תפילה שנחסרה. דבשלמא בזמן נעילה אפ"ל שזו השלמה ותוספת לתפילת המנחה אבל האדם שהפסיד את תפילת המנחה האם שייך שיוסיף ויתפלל בערב את התוספת?

ידידו ומעריצו, מברכו בהצלחה רבה, בצום קל, וגמר חתימה טובה.
ישראל ארי' רייס, ראש כולל 'בית ישראל' ירושלים

* * *

על מכתב זה הגיב, ידידי רבי **יחזקאל בקנרוט**:

כבוד הרה"ג רבי ישראל אריה רייס שליט"א

לאחר שקראתי את הערותיך בנדון תשלומין לתפילת נעילה, אמנם במושכל ראשון נהניתי מאוד מסברתך באות ד' מדוע אין תשלומין לתפילת נעילה. אך לאחר התבוננות, קצת אתמה על דבריך, שהרי גם לדעת האור לציון והגרי"ש אלישיב שיש חובת תשלומין למי שלא התפלל תפילת נעילה, כתבו במפורש שיתפלל פעמים של חול, ולא מתפללים נוסח של תפילת נעילה, תחינות וכדו', א"כ על מה יצאו דבריך לומר שאין זה ראוי משפנה יום להתעסק עוד בתחינות, הלוא התשלומים אינם מחמת דילוג התחינות, שלגבם באמת משפנה יום צריך להיות מאמין ובטוח בחפותו ולצאת

בשמחה לאכול את לחמו, אלא מתפללים פעמיים ערבית כדי להשלים את חיוב התפילה. ועיקרו של השיעור היה, לדון אם גדר החיוב של תפילת נעילה דומה לגדר החיוב של תפילת מוסף אם לאו.

על דבריו, השיב הרב רייס:
בס"ד, למחרת יום הכיפורים תשע"ד

סיימתי את דברי ב'תן לחכם ויחכם עוד', ולכן אולי לא הובן התירוץ כראוי. הרעיון מבוסס על דברי התוס' (ברכות כו.) שאינו משלים תפילת מוסף שאיך יקרא את הקרבנות וכבר עבר זמן מוסף, וכמובן שגם התוס' דיבר על אופן שמשלים ע"י תפילת ערבית-חול פעמיים, ולא מזכיר קרבנות כלל בתפילת ערבית, אלא הכוונה שמכיון ועיקר התפילה נוסדה על הקרבת תפילת מוסף, הרי כשעבר זמנו בטל קרבנו ואי אפשר להשלים. ועפ"י זה כ"ש וק"ו בנידון דידן, שאחרי שהבת קול יצאה, והאדם האמין ובטוח בקבלת תשובתו, וודאי שאין סיבה ואין אפשרות ואין טעם להשלים את תפילת נעילה שהפסידה, שכל מטרתה תוספת מיוחדת של בקשת רחמים. אקוה שכעת הדברים ברורים יותר.

* * *

למחרת יום הכיפורים קיבלתי את מכתבו של ידיד רבי משה באגאמילסקי, ראש ישיבת תומכי תמימים קראון הייטס:

יג תשרי, תשע"ד

לכבוד ידידי מוקיר ורחים רבנן צמ"ס, חו"ב ידיו רב לו בצדקה ובחסד, מח"ס רץ כצבי הרה"ג ר' צבי שיחי' רייזמן, לאס אנג'לס, קליפורניא.

תשואות חן רב שכבדנו עם השיעור בענין "תשלומין בתפלת נעילה – ובגדרי תפלת נעילה" ואף שבטח כולנו טרודים בהכנת לחה"ס הבעל"ט, עיינתי בו ומצאתי דברים נכונים ונחמדים ולמלאות רצונו הנני לרשום מה שהעלותי בעיוני בדבריו.

בסי' ט' הביא שבשו"ת להורות נתן ח"ג סי' מב כתב טעם נוסף מדוע אין תשלומין לתפלת נעילה במוצאי יוה"כ"פ. (הספר אינו תח"י ואעתיק לשונו כבמכתבו)

"והיכי שלא התפלל נעילה מחמת חולשת התענית נראה שיש עוד טעם לפוטרו מתפילת תשלומין, דהנה מבואר בשו"ע יו"ד (סי' שמא ס"ב) שאם לא התפלל ערבית משום שהיה אונן, אינו מתפלל שחרית שתים להשלמה, דלא דמי לשכח כיון שבליה לא היה חייב להתפלל עיי"ש. ובט"ז שם סק"ה הביא מהפרישה דהוא הדין למתעסק בצרכי צבור וכיו"ב בזמן התפלה, שפטור להתפלל. וכמבואר בשו"ע או"ח (סי' צג) ומתוך העסק עבר זמן התפלה שגם כן אין צריך להשלמה, הואיל ובזמן העסק היה פטור. ומבואר דהיכי שהיה פטור להתפלל מטעם דהעוסק במצוה פטור מן המצוה אינו חייב להשלים. והנה מבואר ברמ"א או"ח (סי' לח סע' ח) דכל העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אם צריך לטרוח אחר האחרת, אבל אם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח, יעשה שתיהן. ואף אם יש מציאות לקיים גם את המצוה האחרת בלי לבטל את המצוה הראשונה מכל מקום פטור, הואיל דצריך לטרוח באחרת, והוא עוסק בראשונה".

ולפי זה חידש: "ומעתה נראה לומר דזה שנחלש ונדרם על ידי התענית ביום הכיפורים, הרי הוא בגדר עוסק במצוה דפטור מן המצוה, שהרי הוא עוסק במצוה עשה ד'ועניתם את נפשותיכם' ומחמת קיום מצוה זו, הוא נטרד מלהתפלל

נעילה, וליכא עליו חיוב תפילת נעילה כלל. ואם כן זה שנרדם ולא התפלל נעילה, הוי בגדר עוסק במצוה דפטור מן המצוה, וממילא אין עליו חיוב תשלומין כלל, ולא גרע מהעוסק בצרכי צבור דפטור מתפילה".

לדעת הלהורות נתן, ביטול תפילת נעילה בגלל שינה מחמת חולשת התענית, נחשב בגדר עוסק במצות 'ועיניתם את נפשותיכם', אשר פטור מקיום מצות תפילת נעילה. ומי שבזמן חיוב התפילה היה פטור ממנה מדין 'עוסק במצוה', אינו מחוייב להשלימה."

והנה בטח ראה כב' שהט"ז חולק על הפרישה ותמה אם יצאו דברים אלו מפיו, והט"ז מחלק בין אם הי' פטור משום אונס אנינות שאין עליו חיוב כלל או דהגברא יש עליו חיוב אבל פטורו משום אונס דעוסק במצוה, דבכה"ג צריך להשלים. ואף שבנקודות הכסף מסכים להפרישה אבל כל דברי ה'להורות נתן' הם רק לפי שיטת הפרישה. (ואגב, עי' באתון דאורייתא להגאון ר' יוסף ענגיל ז"ל סי' יג שביאר המחלוקת הט"ז והפרישה תלוי בהבנת הגדר של אונס רחמנא פטרי' אי פטור מקיום המצות עשה או דילמא מחוייב הוא אלא שאין יכול לקיים חיובו עיי"ש).

והאמת אגיד שדבריו אינם מובנים אצלי כלל. ראשית, לפי"ד נמצא שאם בליל יוהכ"פ אדם לא הרגיש טוב ובבקר מפני החולשה והכאבים לא הי' יכול לעמוד ממטתו ולהתפלל עד שעבר זמן שחרית, א"צ להשלים התפלה במנחה משום דשינה מחמת חולשת התענית נחשב בגדר עוסק במצות ועיניתם את נפשותיכם – וחיידוש כזה לא נשמע כמותו ולא הוזכר בשום מקום.

ועוד דביאורו אינו טעם "נוסף" מדוע אין תשלומין לתפלת נעילה רק אדרבא לפי"ד יש דין תשלומין לנעילה, ואם הי' אונס שלא משום התענית, ולמשל, שרצה להגיע לביהכ"נ ונתעכב בדרך ולא הגיע ובינתיים עבר יוהכ"פ דאז יצטרך להשלים תפלת הנעילה שחסר.

וגם עצם הסברו מופרכת לענ"ד, דמצות ועיניתם את נפשותיכם הוא למנוע את עצמו מדברים הכרחיים שהגוף צריך לו אבל שינה והרדמה וחולשה אינו חלק מעסק קיום עשיית המצוה רק תוצאה שיכולה להיות כשמקיימים מצות ועיניתם את נפשותיכם. ופירושו של עוסק במצוה היינו שבפ"מ הוא עוסק בקיום ועשיית מצוה. אבל השינה אינה פעולה של עינוי. והחיידוש הוא שאף שכשהוא ישן ואינו מרגיש העינוי כלום עדיין הוא מקיים המצוה של ועיניתם דסוכ"ס מנע עצמו מאכילה ושתי' ועוד העינויים.

בעצם המחלוקת הרמ"ע מפאנו והפרמ"ג אם יש תשלומין לתפלת נעילה או לא, הנני להציע לכב' מה שנראה לפענ"ד.

חז"ל תיקנו להתפלל בכל יום ג' תפלות. וב' טעמים בדבר – כנגד אבות תקנום או כנגד הקרבנות. ואף שלא נהוג בכ"י להתפלל יותר, בשבת ויו"ט מתפללין תפלת מוסף וביהכ"פ מתפללים מוסף ונעילה בס"ה חמש תפלות. ויש לחקור אם תפלת נעילה היא תפלה נוספת והיינו שבנוסף להג' תפלות שבכל יום תקנו חז"ל עוד תפלה נוספת או דהיא המשך וחלק מתפלת מנחה. ומזכירים בו דברים נוספים שלא הוזכרו בתפלת המנחה כגון אתה נותן יד וכו'. וכמו"כ יש לחקור בנוגע לתפלת המוסף בכל שבת ויו"ט אם היא תפלה מיוחדת שניתוספה על הג' תפלות בכל יום או דהיא המשך וחלק מתפלת שחרית, דהיות שבביהמ"ק בין שחרית ומנחה היו רגילים להביא מוספי היום תיקנו משום ונשלמה פרים שפתנו, עוד תפלה שבא בתור הוספה וכהמשך לתפלת שחרית.

ובנוגע למוסף מסתבר לומר דאינו תפלה מיוחדת שניתוספה על הג' תפלות דכל יום, רק כשמו כן הוא "תפלת מוסף" היינו תפלה שהוסיפו, והוא הוספה על התפלה של שחרית והמשך אליו.

ונימוקי ממש"כ התוס' בברכות דף כו ע"א ד"ה איבעי' "לא בעי אם טעה ולא התפלל תפלת מוסף דהא ודאי אינו מתפלל בערבית דהיאך יקרא את הקרבנות וכבר עבר זמן מוסף וכו', ובזה ודאי עבר יומו בטל קרבנו".

ולכאורה אינו מובן, מאי שנא מאם נאנס ולא התפלל מנחה בשבת דמתפלל של חול ב' פעמים, והלא באותם התפלות שעל ידם משלים התפלה החסרה, ג"כ לא יזכיר כלל שבת ומה הועילו בזה?

והביאור הוא דתפלת המנחה הוא חיוב בכ"י ואם לא התפלל אז חסר לו תפלה וממילא צריך להשלימה, ואף דלא יזכיר שבת בהשלמה עכ"ז כשמתפלל מעריב שתיים בפועל אין חסר לו עוד התפלה, אבל בנאנס ולא התפלל מוסף אין חסר לו תפלה שלימה רק חסר לו ההוספה מה שניתוסף לתפלת שחרית ואם ע"י תשלומין לא יזכיר קרבן מוסף אז עבר זמנו בטל קרבנו, ואין שייך השלמה דלא ירויח מאומה ע"י תשלום עוד שמו"ע.

ודוגמא לזה מצינו בהלכה (בשו"ע סי' קח) אם התפלל מנחה בראש חדש ושכח יעלה ויבוא ובערב שלאח"ז כבר אינו ר"ח אינו צריך להשלים כיון שגם בתפלת ההשלמה לא יזכיר ר"ח, והטעם הוא שסוכ"ס התפלל תפלת מנחה ומה שלא הזכיר יעלה ויבוא הוא רק דבר שמוסיפים בתפלה בר"ח ואם ע"י תפלת תשלומין לא ירויח לומר ההוספה שחסר אין צריך להתפלל שתיים. משא"כ אם נאנס ולא הזכיר יעלה ויבוא בשחרית ובמנחה, כשיתפלל שתיים ירויח אמירת יעלה ויבוא שחסר בתפלת שחרית הקודמת.

אבל בנוגע לתפלת נעילה חקירתינו במקומה עומדת האם היא תפלה חדשה שתיקנו בנוסף להג' תפלות שבכל יום או שהיא רק הוספה לתפלת המנחה וכתפלת מנחה ארוכה נחשבת ובפרט ששניהם הם באותו הזמן.

ובספר נטעי גבריאל על יו"כ פס"ד סעי' טז כתב בשם שבט הלוי ח"ד סי' יג דאם נאנס ולא התפלל מנחה ולאחר מוסף התפלל נעילה אז קם הנעילה במקום מנחה וכאילו התפלל מנחה.

ובשוה"ג (שם) כתב: "בשו"ת שבט הלוי ח"ד סי' י"ג דזמן מנחה ונעילה הוא עד הלילה. וא"כ אמרינן דהו"ל כאילו התפלל מנחה ומה שלא כוון לשם מנחה אין זה חסרון עיי"ש. שו"ר בחכמת שלמה סי' תרכ"ג במעשה שבא לידו באחד שהתפלל של נעילה במקום מנחה שצריך לחזור ולהתפלל של מנחה ואח"כ יתפלל שוב של נעילה. דדומה למה דקיי"ל בסי' ק"ח דאם מתפלל תשלומים דהשתא ואח"כ חובת שעתא שמחויב לחזור להתפלל כיון שהתפלל תשלומין ברישא. וה"נ כן הואיל והוא התפלל נעילה ואמר חתמנו גילה דעתו שכונן לשם נעילה עיי"ש. וצ"ע למעשה".

ואפ"ל ששאלה זו תלוי בחקירתנו: דאם נאמר שתפלת נעילה היא תפלה מיוחדת לעצמה, וביה"כ"פ לא מתפללים שלש רק ארבע, א"כ אין תפלת נעילה יכולה להיחשב במקום מנחה דאין שום שייכות ביניהם וכ"א הוא תפלה נפרדת לעצמה אבל אם נאמר דכתפלה אחת היא ונעילה היא הוספה למנחה וכתפלה אריכתא דמי ונוסף בה ענינים שלא הוזכרו במנחה א"כ אם נאנס ולא התפלל מנחה עולה לו נעילה במקום מנחה וכאילו התפלל מנחה.

ובחקירתנו במהות תפלת נעילה י"ל דבזה תלוי מחלוקת הרמ"ע מפאנו דסובר שאין תשלומין לנעילה והפרי מגדים דסובר דאם נאנס ולא התפלל נעילה יכול להשלים בתפלת ערבית.

הרמ"ע מפאנו סובר שתפלת נעילה אינה תפלה מיוחדת לעצמה רק המשך והוספה למנחה, ובנוסף על החיוב להתפלל מנחה בכ"י תיקנו שביוה"כ יש להאריך יותר להתפלל נעילה ולהזכיר בה עוד דברים שלא הוזכרו במנחה. ובמילא אם נאנס ולא התפלל נעילה אין הפירוש שחסר לו תפלה שלימה רק חסר לו מה שהוסיפו לתפלת המנחה של היום.

ובמילא אם נצטרך אותו להתפלל ב' פעמים מעריב אינו משום שחסר לו תפלה שלימה שלא התפלל רק שחסר לו שלא אמר איזה דברים שניתוספו להתפלה שהתפלל. והיות שבתפלת ההשלמה לא ירויח אמירת הדברים שחסר במילא לא שייך ענין התשלומין. וכנ"ל בנוגע למוסף ובנוגע לשכחת יעלה ויבוא במנחה שבערב כבר אינו ר"ח.

והפרי מגדים סובר דנעילה אינו השלמה והוספה לתפלת המנחה רק דביה"כ"פ תיקנו חז"ל עוד תפלה נוספת על הג' תפלות הרגילים בכל יום ואם נאנס ולא התפלל נעילה חסר לו תפלה אחת שלימה שמחוייב להתפלל והתקנה היאך להשלים תפלה החסרה היא ע"י שיתפלל השמו"ע הבאה אחרי' ב' פעמים ואין נוגע אם התפלה שבא אחרי' הוא חול וחסר תפלה בשבת או להיפך.

ולפי הנ"ל דפולגותם תלוי בחקירתנו במהות תפלת נעילה אם היא תפלה מיוחדת לעצמה או המשך והוספה לתפלת המנחה ושניהם כתפלת מנחה ארוכה, יש לבאר נמי ספיקו של הפרי מגדים אם לא התפלל מנחה ונעילה האם צריך להתפלל שלש פעמים בתפלת ערבית. דלשיטת הפרמ"ג תפלת נעילה היא תפלה שלימה שניתוספה

ביוה"כ והוא כמו שחרית ומנחה, א"כ כשלא התפלל נעילה וחסר לו תפלה שלימה מתפלות היום, צריך להשלמה בתפלת המעריב, וגם תפלת המנחה שחסירה לו כל התפלה צריך להשלים.

וחידש הפרמ"ג דאף כי חיוב התשלומין הוא רק בתפלה הסמוכה להתפלה, היינו דוקא כששתי התפלות הם בשני זמנים מחולקים ונמצא שעבר שתי זמנים של תפלה אבל בנידו"ד דשניהם – מנחה ונעילה – הם בזמן אחד, אזי אפשר להשלים ע"י שיתפלל שמו"ע של מעריב ג' פעמים, א' לחיוב מעריב, הב' למנחה, שתדירה יותר, והג' לנעילה.

ולהרמ"ע מפאנו שסובר דאין תשלומין לנעילה והסברנו דסובר דנעילה היא רק כתוספת לתפלת מנחה וכמנחה אריכתא ואין חסר לו תפלה שלימה, יתפלל רק שני שמו"ע במעריב א' לחיוב מעריב והב' להשלים תפלת המנחה שחסירה לו.

ולזאת למיודעי, לעיל ביארנו כשמתפלל עיקר התפלה וחסר לו רק מה שהוסיפו בתפלה שאין בזה תשלומין אם לא ירויח כלום ע"י התשלומין, והבאתי סעד מהדין שאם שכח יעלה ויבוא במנחה ובערב כבר לא הי' ר"ח שאין מתפלל תשלומין דסוכ"ס עצם התפלה כבר התפלל ולא חסר לו רק ההוספה וכשלא ירויח ההוספה ע"י התשלומין אינו מחייב בתשלומין.

האמת הוא שדין זה תלוי במחלוקת הר"י והרא"ש בסי' ק"ח (ועי' בתוס' ברכות דף כט ובטור סי' תכב), ולפי הרא"ש צריך להתפלל מעריב שתיים. ולכאורה לפ"ז נמצא דכל היסוד שלנו הוא תלוי במחלוקת הראשונים? אבל י"ל שאינו כן, וגם הרא"ש יסכים למש"כ, רק שסובר דכשהשמיט יעלה ויבוא ולא הזכיר ר"ח אזי כל תפלתו שלא כהוגן וכאילו לא התפלל. ונמצא דחסר לו תפלה שלימה מתפלות היום ומשו"ה חייב בתשלומין. אבל אם נאמר שמוסף או נעילה אינו תפלה מיוחדת כמו שחרית ומנחה רק דמוסף היא הוספה לתפלת שחרית, ותפלת נעילה היא הוספה לתפלת המנחה וכתפלה אריכתא נחשבת, אם התפלל כהוגן כל התפלה של שחרית או של מנחה והחסיר רק ההוספה שהוסיפו על התפלה, אז אין ענין של תשלומין באם לא ירויח בהתשלומין מה שהחסיר.

מפני טרדות החג לסדר הכל באופן של זה א-לי ואנווהו אין הזמן גרמא להאריך ופה תהא שביתת קולמוסי. והנני בזה לברך אותו וב"ב שיחיו שנזכה בקרוב ממש שהרחמן יקום לנו את סוכת דוד הנופלת ונזכה לישב בסוכת עורו של ליתן.

אשאר בידידות ובצפי' להארותיו והערותיו בהנ"ל.

משה באגאמילסקי